

ตรวจสอบตนเอง และช่วยกันควบคุมคุณภาพของสินค้า เพราะส่งผลต่อความน่าเชื่อถือของกลุ่มด้วย สมาชิกภายในกลุ่มจึงจำเป็นต้องยึดมั่นในกฎกติกาของกลุ่มอย่างเคร่งครัด ไม่ใช่คำนึงถึงแต่ผลประโยชน์ของตนเองเป็นหลัก เพราะมีกรณีเกษตรกรที่ส่งผลผลิตขายผ่านพ่อค้าคนกลางในขณะผลิตส่งให้กับระบบพันธสัญญาด้วยเพื่อเพิ่มรายได้ และป้องกันไม่ให้เกิดผลผลิตที่เกินยอดการสั่งซื้อต้องถูกทิ้งไปโดยไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ ซึ่งหากช่วงไหนที่ราคาผลผลิตในท้องตลาดมีราคาสูงกว่าราคาที่รับซื้อในระบบพันธสัญญาก็มักเกิดกรณีที่เกษตรกรนำผลผลิตไปส่งขายในตลาดเป็นจำนวนมากจนไม่เพียงพอส่งให้กับบริษัทจนทำให้กลุ่มเสียหายในที่สุด เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดกรณีแบบนี้จึงต้องมีการตกลงกันตั้งแต่แรก หรือมีวิธีการในการควบคุมและตรวจสอบเกษตรกรที่ไม่ปฏิบัติตามกฎ เช่น ต้องใช้วิธีปรับหรือใช้วิธีการตรวจสอบอย่างเคร่งครัดมากขึ้น นอกจากนี้ยังมีกรณีที่เกษตรกรไปทำพันธสัญญากับบริษัทอื่น ๆ ที่เป็นคู่แข่ง โดยบริษัทเสนอแรงจูงใจที่น่าสนใจกว่า เช่น การลดมาตรฐานการผลิตลง ไม่ต้องยุ่งยากซับซ้อน รายได้ที่สูงกว่า การจ่ายเงินที่รวดเร็วกว่า ทำให้เกิดความแตกแยกและขัดแย้งกันในกลุ่ม จนทำให้ต้องยกเลิกการรวมกลุ่มกันที่สุดในที่สุด

“เครือข่าย” ที่ทำให้เกษตรกรเข้าถึงทรัพยากร

1. การสร้างเครือข่ายความรู้และประสบการณ์

สิ่งที่เป็นเงื่อนไขสำคัญอย่างยิ่งในการอยู่รอดในระบบพันธสัญญาของเกษตรกร คือ การมีประสบการณ์และองค์ความรู้ดังที่กล่าวมาแล้ว เกษตรพันธสัญญาบางกลุ่มไม่สามารถทำตามเงื่อนไขที่ตกลงกับบริษัทได้เนื่องจากไม่มีผลผลิตส่งได้ตามยอดการสั่งซื้อ เพราะประสบปัญหาในเรื่องของผลผลิตไม่เป็นไปตามที่คาดหวังเพราะประสบปัญหาภัยแล้งและโรคระบาดในพืชแต่ละประเภท ดังนั้นวิธีการที่จะทำให้มีผลผลิตได้อย่างต่อเนื่องคือ การนำความรู้และประสบการณ์ต่าง ๆ มาใช้ในการจัดการ ซึ่งองค์ความรู้เหล่านี้หากมาจากประสบการณ์ที่สั่งสมมาของเกษตรกรแต่ละรายอาจจะไม่เพียงพอ หรือทำให้เกษตรกรอยู่รอดกันเป็นราย ๆ ไปเท่านั้น แต่หากมีการแลกเปลี่ยนและถ่ายทอดประสบการณ์เหล่านี้ในระหว่างเกษตรกรด้วยกันแล้วจะยิ่งช่วยทำให้เกษตรกรอยู่รอดในระบบได้อย่างยั่งยืนมากขึ้น ซึ่งไม่เพียงแต่เกษตรกรแต่ละรายเท่านั้นที่สามารถแก้ไขปัญหาได้ แต่ทำให้กลุ่มยังคงมีผลผลิตส่งให้บริษัทได้อย่างต่อเนื่องเพราะการทำพันธสัญญาผ่านกลุ่ม หากผลผลิตของเกษตรกรบางรายในกลุ่มไม่เพียงพอที่จะส่งผลกระทบต่อ

ต่อผลผลิตของกลุ่มที่จะต้องส่งให้บริษัทตามยอดการสั่งซื้อ ด้วยการสร้างเครือข่ายเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ระหว่างเกษตรกรภายในกลุ่มจึงเป็นทรัพยากรสำคัญในการทำให้เกษตรกรสามารถมีผลผลิตส่งให้กับกลุ่มและส่งให้บริษัทพันธสัญญาได้อย่างต่อเนื่อง

2. การเข้าถึงเครือข่ายแหล่งทุน และการบริหารจัดการเงินทุน

ปัจจุบันถึงแม้จะมีแหล่งทุนให้เกษตรกรได้เข้าถึงและนำไปใช้ในการทำเกษตรกรรมจากหลายแหล่งมากขึ้น ทั้งการกู้เงินจาก ธกส. ซึ่งเป็นแหล่งทุนที่เกษตรกรแทบทุกรายใช้เป็นทุนสำหรับการทำเกษตรกรรม แต่การรวมกลุ่มกันของเกษตรกรจะทำให้เกษตรกรมีโอกาสที่จะเข้าถึงแหล่งทุนต่าง ๆ ได้มากขึ้น เนื่องจากผู้ให้ทุนส่วนใหญ่จะคาดหวังโอกาสในการพัฒนาหรือผลประโยชน์ที่จะเกิดขึ้น ซึ่งเห็นว่าการรวมกันเป็นกลุ่มจะมีโอกาสในการพัฒนาศักยภาพและสร้างประโยชน์ให้กับเกษตรกรได้มากกว่า ทุนในลักษณะนี้มีทั้งทุนในลักษณะการกู้ยืมหรือทุนที่มีเงื่อนไขสัญญา และทุนแบบให้เปล่า ซึ่งในมุมมองของเกษตรกรและผู้นำกลุ่มเกษตรกรนั้น ทุนแบบให้เปล่าจะเป็นประโยชน์กับเกษตรกรมากกว่า เนื่องจากหากเป็นทุนแบบมีเงื่อนไขหรือทุนกู้ยืมเมื่อเงินกระจายออกไปแล้วโอกาสที่จะรวบรวมคืนมาจะเป็นไปได้ยาก แต่เมื่อได้เงินทุนมาแล้ว หากไม่รู้จักรับบริหารจัดการ ทุน เงินทุนเหล่านั้นก็จะหมดไปอย่างรวดเร็วและไม่ได้ใช้ประโยชน์อย่างต่อเนื่อง ดังนั้นการบริหารจัดการเงินที่กลุ่มได้รับจึงมีความจำเป็น โดยเฉพาะการทำให้เงินทุนเหล่านั้นเกิดประโยชน์เพิ่มขึ้น ดังตัวอย่างการบริหารจัดการเงินทุนของกลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกผักปลอดสารที่ใช้วิธีการนำเงินทุนที่ได้จากแหล่งทุนมาใช้ในการจัดซื้อเมล็ดพันธุ์ และเป็นค่าใช้จ่ายให้กับบริษัทพันธสัญญาในกรณีที่เกิดปัญหาโรคระบาดในพืชซึ่งต้องขอความช่วยเหลือจากบริษัทให้เข้ามาจัดการแก้ไขปัญหาให้ ในขณะที่เดียวกันยังสามารถใช้เป็นตัวหนุนในกิจการอย่างอื่น รวมทั้งการให้ความช่วยเหลือสมาชิกได้กู้ยืมในยามจำเป็นอีกด้วย การบริหารจัดการให้เกิดสภาพคล่องทั้งกับกลุ่มและสมาชิกจึงมีส่วนสำคัญที่ทำให้ระบบอยู่ได้อย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะการที่ทำให้สมาชิกมีรายได้อย่างต่อเนื่องถือเป็นปัจจัยสำคัญ ซึ่งการทำให้ทุนที่มีอยู่อกเงยขึ้นไม่ได้มีเป้าหมายในการแสวงหากำไร แต่เป็นการสะสมทุนสำรองเพื่อให้การบริหารจัดการภายในกลุ่มมีสภาพคล่องมากขึ้น

3. การมีเครือข่ายกับผู้นำที่เข้มแข็งและเสียสละ

การทำเกษตรพันธสัญญาผ่านกลุ่มตัวแทนจะราบรื่นหรือไม่ส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับผู้นำกลุ่ม ตั้งแต่การตัดสินใจเลือกทำพันธสัญญากับบริษัท การบริหารจัดการกลุ่ม การจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นทั้งในกระบวนการผลิต และการทำงานเป็นกลุ่ม ตลอดจนการต่อรองกับบริษัทพันธสัญญา การเข้าร่วมกลุ่ม และความเหนียวแน่นของกลุ่ม ซึ่งส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับความเชื่อมั่นและเชื่อใจในตัวผู้นำ อีกทั้งผู้นำกลุ่มที่มีศักยภาพจะพยายามหาช่องทางเพิ่มเติมให้กับเกษตรกร เช่น ช่องทางการตลาด และทุนสนับสนุนเพิ่มเติมให้กับกลุ่ม นอกจากนี้จะต้องอาศัยความรู้ความสามารถที่มีอยู่แล้ว ผู้นำยังต้องเป็นผู้เสียสละผลประโยชน์ส่วนตัวบางอย่างด้วย เช่น ผู้นำกลุ่มอาจต้องรับผิดชอบในการจัดส่งผลผลิตให้กับกลุ่ม แทนการจ้างงานจากบุคคลอื่น โดยใช้เวลาและเป็นผู้รับผิดชอบค่าใช้จ่ายในการขนส่งดังกล่าว อีกทั้ง ในกรณีที่ผลผลิตไม่เป็นไปตามเงื่อนไขที่บริษัทต้องการยังเป็นการรับผิดชอบของผู้นำที่จะหาทางออกให้กับสมาชิก เพื่อให้สมาชิกไม่สูญเสียรายได้ แต่ข้อเสียคือภาระหนักต่าง ๆ ต้องตกอยู่กับตัวผู้นำกลุ่มแต่ผู้เดียว

4. การสร้างเครือข่ายกับผู้สนับสนุนภายนอก

การรวมกลุ่มเกษตรกรถือเป็นการสร้างเครือข่ายและดึงการสนับสนุนต่าง ๆ จากภายนอกเข้าสู่กลุ่มได้มากขึ้น เช่น เครือข่ายที่เกิดจากการศึกษาดูงานจากบุคคลภายนอก โอกาสในการเข้าถึงแหล่งความรู้ในการฝึกอบรมและศึกษาดูงานของเกษตรกร เครือข่ายการให้ความช่วยเหลือจากหน่วยงานภายนอกทั้งในส่วนราชการ เช่น การแก้ไขปัญหาเรื่องดินหรือศัตรูพืช ซึ่งมักได้รับการช่วยเหลืออย่างดีจากหน่วยงานด้านการเกษตรทั้งในระดับจังหวัด ระดับอำเภอ และอื่น ๆ เช่น เกษตรอำเภอ เกษตรจังหวัด หรือกรมพัฒนาที่ดิน ที่เข้ามาช่วยแก้ไขปัญหาเรื่องดิน เป็นต้น นอกจากนี้ การมีเครือข่ายกับหน่วยงานราชการ สถาบันการศึกษา และหน่วยงานภายนอกอื่น ๆ ยังเป็นทางเลือกในด้านการตลาด เช่น การเป็นสื่อกลางหาตลาดให้ขายในหน่วยงานราชการ งานที่จัดภายในจังหวัด และในห้างสรรพสินค้าขนาดใหญ่ในกรุงเทพฯ เป็นต้น

5. การมี “ตลาดล่าง”

คำว่า “ตลาดล่าง” ในที่นี้สำหรับเกษตรกร คือ การมีตลาดอื่นส่งขายนอกเหนือจากการส่งผลผลิตในระบบพันธสัญญา ในขณะที่มีตลาดของระบบพันธสัญญาเป็นตลาดหลัก ส่วนใหญ่เป็นการส่งขายผ่านพ่อค้าคนกลางใน

ระบบตลาดซึ่งราคาผลผลิตจะไม่แน่นอนขึ้นอยู่กับราคาของตลาดในช่วงนั้น อาจถือเป็นรายได้เสริมในกรณีที่มีผลผลิตมากเกินไปยอดการสั่งซื้อ เพื่อไม่ให้ผลผลิตส่วนเกินต้องถูกทิ้งไปเปล่า ๆ แต่เกษตรกรต้องตระหนักกว่าเป็นส่วนเกินจากที่ส่งให้กับบริษัทแล้วเท่านั้น ถือเป็นช่องทางหนึ่งที่จะช่วยเสริมหรือลดความเสี่ยงในกรณีที่ไม่สามารถคาดปริมาณยอดการสั่งซื้อได้ และเนื่องจากผลผลิตที่ปลูกในระบบพันธสัญญาในที่นี้เป็นระบบอินทรีย์ซึ่งเป็นผักปลอดสารที่มีคุณภาพสินค้าจึงเป็นที่ต้องการของตลาด หรือการที่เกษตรกรบางรายมีแผงในตลาดเป็นของตนเอง จึงสามารถเอาผักที่เหลือจากยอดการสั่งซื้อไปวางขายที่แผงผักได้รวมทั้งรับผักชนิดอื่นจากที่อื่นมาวางขายได้อีกด้วย ในขณะที่ เกษตรกรบางรายที่ไม่มีตลาดอื่นรองรับก็จะต้องแบกรับความเสี่ยงจากการผลิตที่มากเกินไปปริมาณยอดการสั่งซื้อ ดังเช่น เกษตรกรผู้เคยปลูกผักอินทรีย์ส่งให้กลุ่มพันธสัญญา แต่ในที่สุดก็ตัดสินใจออกจากการเป็นสมาชิกกลุ่ม เพราะได้ยอดการสั่งซื้อน้อยกว่าผลผลิตที่ปลูกได้จนต้องทิ้งผลผลิตส่วนเกินนั้นไป นอกจากนี้ ตลาดล่างในที่นี้ยังรวมถึงการมีผลผลิตอื่น ๆ ส่งขายผ่านตลาดในกรณีที่ไม่มีผลผลิตส่งให้กับบริษัทพันธสัญญาอันเนื่องมาจากปัญหาด้านการผลิต เช่น ในช่วงที่เกษตรกรประสบปัญหาภัยแล้งทำให้ไม่สามารถเพาะปลูกข้าวและพืชผักได้ แต่เกษตรกรส่วนหนึ่งยังมีรายได้จากการเก็บดอกกรักขาย หรือปลูกไม้ดอกอื่น ๆ ส่งขายผ่านตลาด หรือเกษตรกรบางรายที่ปลูกผักขายบริษัทเป็นหลัก แต่พอมีเวลาว่างก็จะปลูกกระชาย และทำนาไว้เผื่อขายเป็นรายได้เสริมอีกด้วย

6. การช่วยเหลือพึ่งพาและความเหนียวแน่นของกลุ่มและสมาชิก

การทำเกษตรพันธสัญญาผ่านกลุ่มตัวแทนจำเป็นต้องมีการช่วยเหลือพึ่งพากันภายในกลุ่ม เนื่องจากจะต้องมีการวางแผนการผลิตร่วมกัน เพื่อให้มีผลผลิตเพียงพอส่งให้กับบริษัทตามเงื่อนไขได้อย่างต่อเนื่อง เช่น การช่วยเหลือกันในรูปแบบของการ “เอาแรง” ยังถูกนำมาใช้เป็นส่วนหนึ่งของระบบการผลิต เห็นได้จากในกลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกผักบุง นอกจากจะมีการแบ่งสายกันปลูกผักเพื่อให้มีผลผลิตเพียงพอและต่อเนื่องแล้ว ในกลุ่มผู้ปลูกแต่ละสายยังสร้างข้อตกลงในการร่วมด้วยช่วยกันเก็บผลผลิตในแต่ละวันโดยผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันถึงแม้จะไม่ใช้แปลงของตนเอง แต่ใช้วิธีอาศัยแรงงานของผู้ปลูกด้วยกันเอง โดยแต่ละวันผู้เป็นเจ้าของแปลงที่จะเก็บผลผลิตในวันนั้น

จะเป็นผู้เตรียมเครื่องมือเครื่องมือรวมทั้งข้าวปลาอาหารไว้ให้สำหรับเพื่อนในกลุ่มที่มาช่วยเอาแรงเก็บผลผลิตในวันนั้น ๆ พอในวันถัดไปก็จะเป็นหน้าที่ของเจ้าของแปลงรายต่อไปที่จะทำเช่นเดียวกัน หมุนเวียนไป ทำให้ไม่จำเป็นต้องจ้างแรงงานภายนอกมาช่วยในการเก็บผลผลิต ช่วยลดต้นทุนในด้านแรงงาน อีกทั้ง ยังเป็นการสร้างความสัมพันธ์ในกลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกในสายเดียวกันด้วย ในมุมมองของเกษตรกรถือว่าสิ่งนี้เป็นงานส่วนรวมที่ทุกคนจะต้องให้ความสำคัญไม่แพ้งานส่วนตัว เพราะถือว่าส่งผลต่อความอยู่รอดของกลุ่ม และนำไปสู่การสร้าง ความเหนียวแน่นของกลุ่มด้วย อีกทั้งความสามัคคี การช่วยเหลือพึ่งพา และการปรึกษาหารือกันในกลุ่มก็สำคัญ บรรยากาศจึงเป็นการพึ่งพาไม่ใช่ว่าการแข่งขันกัน อีกทั้ง ระบบการรับสมาชิกกลุ่มก็มีความสำคัญ เนื่องจากมีความเป็นไปได้ว่า กลุ่มที่เริ่มมีความมั่นคง มีการสร้างรายได้มาก ย่อมมีเกษตรกรที่อยากเข้าร่วมกลุ่มเพิ่มขึ้น กลุ่มจึงจำเป็นต้องจัดระบบการคัดกรองสมาชิก เพื่อให้ได้เกษตรกรที่มีความตั้งใจจริงและปฏิบัติตามเงื่อนไขของกลุ่มได้อย่างเคร่งครัด ในกรณีของกลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกผักปลอดสารจึงใช้การรับสมัครใหม่โดยผ่านการคัดกรองจากสมาชิกด้วยกันเองโดยให้สมาชิกเป็นผู้รับรองหากจะมีการรับสมัครใหม่ ถือเป็น การตรวจสอบและคัดกรองสมาชิกไปในตัว เพราะหากไม่ได้คัดกรองอย่างดีก็จะส่งผลกระทบต่อรายได้และผลประโยชน์โดยรวมของกลุ่ม ถือว่าเป็นการใช้วิธีการควบคุมกันเองของสมาชิกโดยไม่ต้องใช้เฉพาะผู้นำกลุ่มในการตรวจสอบและควบคุม

7. การช่วยเหลือพึ่งพากันในครอบครัวและชุมชน

การช่วยเหลือพึ่งพากันในครอบครัวถือเป็นพื้นฐานที่สำคัญอย่างยิ่งสำหรับเกษตรกร นับตั้งแต่กระบวนการตัดสินใจในการเข้าร่วมในระบบพันธสัญญา และความพยายามในการทำเกษตรกรรมภายใต้เงื่อนไขของพันธสัญญา ซึ่งมีขั้นตอนมากกว่าการผลิตแบบเสรี เกษตรกรในหลายครัวเรือนจึงมีสมาชิกในครอบครัวช่วยเหลือทั้งในฐานะแรงงาน และผู้สนับสนุนในกระบวนการผลิต ช่วยให้เกษตรกรได้แบ่งเบาทั้งภาระการทำงานและเป็นการลดต้นทุนในการจ้างแรงงานอย่างไรก็ตาม การมีสมาชิกในครอบครัวรวมทั้งตัวเกษตรกรเอง ประกอบอาชีพที่มีความหลากหลายยังเป็นอีกเงื่อนไขหนึ่งในการลดความเสี่ยงหากเกิดความผิดพลาดหรือความไม่แน่นอนในการผลิตทางเกษตรกรรม เช่น ในกรณีเกิดภัยแล้งหรือโรคระบาดของพืชจนผลผลิตเสียหาย สำหรับเกษตรกรที่มีสมาชิกในครอบครัวประกอบอาชีพอื่น ๆ ก็จะสามารถรองรับปัญหาในเรื่องของรายได้ที่ขาดช่วงได้ใน

ระยะหนึ่ง ตัวอย่างเช่น กรณีของเกษตรกรผู้ปลูกผักอินทรีย์ที่มีสมาชิกในครอบครัวประกอบอาชีพเย็บผ้าด้วย ถือว่าเป็นแหล่งรายได้อีกช่องทางหนึ่งในกรณีที่เคยเกิดน้ำท่วมจนผลผลิตเสียหายและไม่สามารถเพาะปลูกได้ช่วงหนึ่ง หรือกรณีของเกษตรกรที่ปัจจุบันปลูกหน่อไม้ฝรั่ง อีกทั้งยังทำนาตามฤดูกาล และทดลองเลี้ยงกุ้งด้วย นอกจากนั้น ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ซึ่งกันและกันภายในชุมชน ยังช่วยทำให้เกิดการกระจายผลประโยชน์ไปสู่ครัวเรือนอื่น ๆ ในชุมชนมากขึ้น อย่างไรก็ตามการปลูกผักส่งบริษัทมีแนวโน้มที่จะสร้างความมั่นคงในรายได้อย่างต่อเนื่อง แทนที่เกษตรกรจะแข่งขันกันหรือกีดกันไม่ให้เกษตรกรรายอื่นเข้ามาเป็นคู่แข่ง แต่ผู้ที่เคยประสบความสำเร็จแล้วกลับมองเป็นโอกาสที่จะช่วยเหลือให้เกษตรกรรายอื่น ๆ ได้มีโอกาสทางเศรษฐกิจ เช่นเดียวกับตนเอง ดังเช่น เกษตรกรผู้ปลูกหน่อไม้ฝรั่งรายหนึ่งที่เดิมอยู่ในฐานะที่เป็น “ลูกไร่” มาก่อน แต่หลังจากได้รับโอกาสและความช่วยเหลือจากเกษตรกรอาวุโสซึ่งชักชวนให้เริ่มลงทุนเอง โดยการให้ยืมเงินลงทุนและที่ดิน จนในปัจจุบันเกษตรกรรายใหม่สามารถสร้างรายได้เพิ่มขึ้นและพึ่งพาตนเองได้

อภิปรายผลการศึกษา

การตัดสินใจของเกษตรกรไม่ว่าจะเป็นการคงอยู่ในระบบพันธสัญญาต่อไปหรือยุติการเข้าร่วมก็ตามล้วนแต่มีเป้าหมายเดียวกัน คือ การทำให้ตนเองสามารถดำรงชีวิตบนเส้นทางสายเกษตรกรรมได้อย่างยั่งยืน ซึ่งมีประเด็นที่น่าสนใจอันจะนำไปสู่การพัฒนาการเกษตรภายใต้ระบบพันธสัญญา ดังนี้

1. ความพยายามในการต่อรองกับระบบพันธสัญญาของเกษตรกร

กระบวนการปรับตัวของเกษตรกรในระบบพันธสัญญาได้สะท้อนให้เห็นความมี “ตัวตน” ของเกษตรกรที่ไม่ได้รอรับความเสี่ยง หรือถูกควบคุมจากระบบเสมอไป แต่เกษตรกรเองอยู่ในฐานะที่สามารถเป็นผู้คิด ตัดความ และเลือกตอบสนอง หรือกระทั่งเป็นกลไกหนึ่งในการเข้าไปเปลี่ยนแปลงระบบเหล่านี้ได้ตามวิถีคิดของ Giddens (1984) โดยการประเมินฐานทรัพยากรที่ตนเองมีอยู่ และพยายามสะสมตลอดจนใช้ทรัพยากรเหล่านั้นเป็นฐานของอำนาจในการต่อรองและปรับตัว โดยอาศัยทั้งความรู้ และเครือข่ายที่ตนเองมีอยู่ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับ การตัดสินใจของเกษตรกร บางราย

จึงเลือกที่จะเสี่ยงกับรายได้แต่อยู่อย่างสบายใจโดยการออกจากระบบพันธสัญญา ในขณะที่บางรายยังคงเลือกอยู่ในระบบถึงแม้จะต้องอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์บางอย่างแต่พึงพอใจที่จะไม่แบกรับความเสี่ยงเรื่องรายได้ ส่วนบางรายเลือกที่จะเสี่ยงไปพร้อมกับผู้ในกลุ่ม เป็นต้น

2. เงื่อนไขหรือบริบทอื่น ๆ ที่นอกเหนือการควบคุมของเกษตรกร

อย่างไรก็ตาม ที่กล่าวมาทั้งหมดเรียกได้ว่า เป็นทรัพยากรภายใน หรือทรัพยากรจากตัวเกษตรกรหรือกลุ่มเกษตรกรเอง ซึ่งแต่ละคนอาจมีได้แตกต่างกัน ทั้งในแง่ของ “ความรู้” ในการจัดการกับปัญหาและอุปสรรคในการเพาะปลูก หรือการบริหารจัดการกลุ่ม ตลอดจน การมี “เครือข่าย” ทั้งกับ กลุ่ม ผู้นำ สมาชิกอื่น ๆ ในชุมชน รวมทั้งการสนับสนุนจากครอบครัว แต่นอกเหนือจากทรัพยากรในระดับกลุ่มตัวแทนและทรัพยากรที่เกิดขึ้นจากตัวเกษตรกรเองแล้ว ยังมีเงื่อนไขหรือบริบทอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับระบบพันธสัญญา ซึ่งส่งผลต่อการตัดสินใจและการจัดการของเกษตรกรด้วย ซึ่งเงื่อนไขบางอย่างอยู่ในภาวะที่เกินการควบคุมของเกษตรกร ดังนี้

2.1 การตรวจสอบและควบคุมบริษัทพันธสัญญา

ความเสี่ยงของเกษตรกรในระบบพันธสัญญาเริ่มต้นตั้งแต่โอกาสในการได้ทำพันธสัญญากับบริษัทที่มีคุณธรรม ซื่อสัตย์ และไม่คดโกง ซึ่งไม่ใช่เกษตรกรทุกรายที่จะโชคดีโดยได้เริ่มต้นกับบริษัทที่ดีในทันที การเลือกบริษัทพันธสัญญาจึงถือเป็นความเสี่ยงที่สำคัญอย่างหนึ่ง เพราะบางบริษัทที่เข้ามาติดต่อกับกลุ่มมีแนวโน้มที่จะคดโกงเกษตรกร และไม่ซื่อสัตย์ ซึ่งส่งผลกระทบต่อเกษตรกรต้องแบกรับภาระของรายได้ที่สูญเสียไปจากการส่งผลผลิตให้กับบริษัท แต่บริษัทไม่ยอมจ่ายเงินตามเงื่อนไขที่กำหนดหรือจ่ายเช็คที่ไม่มีเงินในบัญชีให้กับเกษตรกร รวมถึงกรณีที่บริษัทใช้วิธีการสวมผลผลิตด้วยคุณภาพหรือไม่เป็นไปตามเกณฑ์การผลิตของเกษตรกรรายอื่นภายนอกนำมารวมกับผลผลิตของกลุ่มเกษตรกรที่ได้รับใบรับรองมาตรฐาน GAP อีกทั้ง การแข่งขันกันเองของบริษัทต่าง ๆ ก็เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดความไม่มั่นคงและลดทอนความเชื่อมั่นในระบบพันธสัญญา อีกทั้ง ยังมีบริษัทที่ตั้งใจมาค้ากำไรกับเกษตรกรโดยการมาทำหน้าที่เป็นผู้รวบรวมผลผลิต ซึ่งพยายามแสดงบทบาทเหมือนเป็นบริษัทพันธสัญญา แต่จริงๆ แล้วมีลักษณะไม่แตกต่างจากพ่อค้าคนกลาง โดยบริษัทเหล่านี้จะทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางในการรับซื้อผลผลิต

นำไปส่งขายให้กับบริษัทที่ตนมีเงื่อนไขพันธสัญญาไว้ และมีการสร้างแรงจูงใจให้กับเกษตรกรโดยการเสนอจะให้เงินแก่เกษตรกรทันทีที่ส่งผลผลิตโดยไม่ต้องรอเข้าสู่กระบวนการบรรจุสินค้า แต่อาจเสนอราคาให้ต่ำกว่า ซึ่งทำให้เกิดการเสียระบบ ส่วนบริษัทเหล่านี้จะได้เงินส่วนต่างจากการเป็นผู้รวบรวมจากเกษตรกรรายเล็กรายน้อยไปส่งให้กับบริษัท

2.2 ระบบการควบคุมมาตรฐานการผลิต

นอกจากนั้น รูปแบบของการทำเกษตรกรรมที่ระบุไว้ในพันธสัญญาไม่ว่าจะเป็นระบบการปลูกพืชอินทรีย์หรือการผลิตพืชในระบบ GAP หรือการผลิตอาหารตามมาตรฐาน GMP ยังถือเป็นเงื่อนไขที่มีส่วนทำให้รูปแบบการผลิตในระบบพันธสัญญามีความซับซ้อนมากขึ้น เพราะนอกจากจะต้องทำตามเงื่อนไขการผลิตภายใต้สัญญาเกี่ยวกับรูปแบบการซื้อขายผลผลิตกับทางบริษัทแล้ว เกษตรกรยังจำเป็นต้องปฏิบัติตามเงื่อนไขของระบบการผลิตดังกล่าวอีกด้วย สิ่งเหล่านี้เป็นเหตุผลสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้เกษตรกรหลายรายตัดสินใจออกจากกระบบเกษตรพันธสัญญาเนื่องจากเงื่อนไขที่ซับซ้อนเหล่านี้ เพราะไม่เพียงแต่เกษตรกรต้องใช้เวลาและความเอาใจใส่อย่างยิ่งในการดูแลระบบการผลิตอย่างเคร่งครัดเท่านั้น แต่ยังรวมถึงภาระในด้านค่าใช้จ่ายที่เพิ่มสูงขึ้นในการลงทุนภายใต้ระบบดังกล่าวอีกด้วย ที่เห็นได้อย่างชัดเจน คือ การผลิตภายใต้ระบบเกษตรอินทรีย์ในขั้นตอนของการเตรียมแปลงเพื่อให้ผ่านมาตรฐานของเกษตรอินทรีย์ที่มีความซับซ้อน อีกทั้ง ยังใช้เวลาในการตรวจสอบมาตรฐาน โดยที่เกษตรกรเจ้าของแปลงต้องเป็นผู้รับผิดชอบในการจัดการในเรื่องดังกล่าว จนทำให้เกษตรกรหลายรายต้องตัดสินใจเลิกทำเกษตรกรรมในระบบดังกล่าวและมองว่าเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกษตรกรปฏิเสธการผลิตในระบบเกษตรอินทรีย์

เงื่อนไขเหล่านี้อยู่นอกเหนือการควบคุมหรือการจัดการโดยเกษตรกรเพียงลำพัง แต่ต้องอาศัยกลไกหรือทรัพยากรจากภายนอกเข้ามาช่วยตรวจสอบและกำกับดูแล ไม่ว่าจะเป็นกลไกการตรวจสอบและดำเนินการกับบริษัทที่คดโกงถึงแม้เกษตรกรเองจะพยายามจัดการปัญหาเหล่านี้ด้วยตนเองในระดับหนึ่ง แต่เป็นเพียงการแก้ไขที่ได้รับผลกระทบน้อยลงเท่านั้น เนื่องจากไม่มีกลไกจากภาครัฐ ในการดำเนินการเอาผิดกับบริษัทเหล่านั้นได้อย่างมีประสิทธิภาพ เช่นเดียวกับระบบควบคุมคุณภาพมาตรฐานการผลิต ซึ่งเกษตรกรเป็นผู้แบกรับภาระค่าใช้จ่าย ภาระการดำเนินการและความเสี่ยงที่จะเกิดขึ้นตามมาเป็นหลัก การจะสนับสนุน

ให้เกษตรกรสามารถอยู่รอดในระบบพันธสัญญาได้อย่างยั่งยืน จึงควรให้ความสำคัญกับการสนับสนุนทรัพยากรพื้นฐานเหล่านี้ด้วย

สรุปผลการศึกษา

เกษตรกรต่างมีวิธีการจัดการเพื่อให้ตนเองอยู่รอดในระบบพันธสัญญาในรูปแบบที่แตกต่างกันไป ทั้งในลักษณะการตัดสินใจยุติบทบาทของตนเองในระบบพันธสัญญาและตัดสินใจที่จะปรับตัวเพื่อให้ตนเองอยู่รอดต่อไปในระบบพันธสัญญา แต่อยู่ในฐานะที่ตนเองเป็นผู้เลือก ไม่ใช่ผู้ถูกเลือกในระบบ อย่างไรก็ตาม การที่เกษตรกรจะตัดสินใจจัดการหรือตอบสนองต่อระบบพันธสัญญาอย่างไร ยังต้องขึ้นอยู่กับสิ่งที่เกษตรกรได้ประเมินแล้วว่าตนเองมีทรัพยากรที่จะเป็นฐานในการจัดการอย่างไรบ้าง ทั้งนี้ ทรัพยากรดังกล่าวครอบคลุมถึงตัวตนของเกษตรกรเอง การใช้ประโยชน์จากองค์ความรู้ที่จำเป็น และการมีเครือข่ายที่ทำให้เข้าถึงโอกาสและทรัพยากรอื่น ๆ ได้ ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นได้ทั้งทรัพยากรในระดับกลุ่มเกษตรกร ซึ่งประกอบไปด้วย การรวมกลุ่มกันเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ที่จำเป็น การเข้าถึงแหล่งเงินทุนและรู้จักการบริหารจัดการเงินทุนให้เกิดประโยชน์สูงสุด นอกจากนี้ ยังขึ้นอยู่กับผู้มีผู้นำที่เข้มแข็งและพร้อมจะเสียสละเพื่อส่วนรวม ในขณะที่เดียวกันก็ต้องมีการวางแผนการทำงานในกลุ่มอย่างเป็นระบบ เช่นเดียวกับที่ต้องมีวิธีการตรวจสอบและควบคุมสมาชิกในกลุ่มให้ปฏิบัติตามเงื่อนไขอย่างเคร่งครัด อีกทั้ง ยังต้องอาศัยการช่วยเหลือพึ่งพากันและความเหนียวแน่นของกลุ่มและสมาชิก การสร้างเครือข่ายหรือผู้สนับสนุนจากภายนอก และการช่วยเหลือพึ่งพากันในครอบครัวและชุมชนด้วย นอกจากนี้ เกษตรกรยังประเมินจากทรัพยากรที่ตนเองมีอยู่ในระดับบุคคล ไม่ว่าจะ เป็นอุดมการณ์ความเป็นเกษตรกร การใฝ่เรียนรู้ การสะสมความรู้และประสบการณ์ ความซื่อสัตย์สุจริตต่ออาชีพและกฎระเบียบที่ต้องยึดถือปฏิบัติ การมีตลาดล่างเป็นทางเลือกสำหรับการกระจายผลผลิตเพื่อลดความเสี่ยง นอกจากนี้ ยังขึ้นอยู่กับสถานภาพทางสังคมของเกษตรกรเองด้วย

ข้อเสนอแนะจากผลการศึกษา

ถึงแม้เกษตรกรจะพยายามใช้ทรัพยากรเท่าที่ตนเองมีอยู่ในการต่อรองและปรับตัวเพื่อให้ตนเองสามารถอยู่รอดได้ในระบบก็ตาม แต่ยังมีเงื่อนไขภายนอกที่อยู่เหนือ

การควบคุมซึ่งผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ควรร่วมกันสนับสนุนทรัพยากรเพิ่มเติม เพื่อให้เกษตรกรสามารถใช้ทรัพยากรเหล่านี้เพิ่มทางเลือกในการตัดสินใจให้กับตนเองมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็น การส่งเสริมในด้านความรู้ในการแก้ไขปัญหาอันเนื่องมาจากการผลิตและการบริหารจัดการกลุ่ม การมีสื่อกลางในการประสานงานระหว่างตลาดต่าง ๆ ที่เกษตรกรจะสามารถกระจายผลผลิตของตนเองที่เกินจากยอดการสั่งซื้อได้ และควรกำหนดกลไกในการตรวจสอบบริษัทที่เข้ามาทำพันธสัญญากับเกษตรกรไม่ให้เกิดการเอาเปรียบในระบบ และควรให้การช่วยเหลือเพื่อแบ่งเบาภาระของเกษตรกรในกรณีที่ต้องทำเกษตรกรรมภายใต้เงื่อนไขคุณภาพมาตรฐาน ทั้งในด้านต้นทุน ระเบียบ ขั้นตอน และระยะเวลาของการรับการตรวจมาตรฐาน นอกจากนี้ รัฐหรือสถาบันการศึกษาควรให้การสนับสนุนด้านความรู้หรือทักษะในการประกอบอาชีพอื่น ๆ เพื่อเป็นทางเลือกสำหรับเกษตรกรหรือสมาชิกคนอื่น ๆ ในครอบครัวในกรณีที่เกษตรกรได้รับผลกระทบจากความเสี่ยงที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ เช่น ปัญหาภัยแล้งหรือภัยธรรมชาติอื่น ๆ เพื่อใช้เป็นทางเลือกในการประกอบอาชีพเพิ่มขึ้น

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของผลการศึกษาจากโครงการวิจัย “กระบวนการจัดการและตอบสนองต่อระบบพันธสัญญาของเกษตรกรเพื่อการดำรงชีวิตอย่างยั่งยืน: กรณีศึกษาระบบเกษตรพันธสัญญาในจังหวัดนครปฐม” ผู้วิจัยขอขอบคุณเกษตรกรผู้ให้ข้อมูลทุกคนที่มีน้ำใจและให้ความร่วมมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลเป็นอย่างดี และขอขอบคุณมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ในการสนับสนุนทุนอุดหนุนกลุ่มวิจัย ประจำปีงบประมาณ 2558 ตลอดจนผู้ร่วมวิจัยและผู้ประสานงานที่ให้ความช่วยเหลือจนงานวิจัยครั้งนี้สำเร็จลุล่วง

References

Begum, I. A., Alam, M. J., Buysse, J., Frija, A., & Huylenbroeck, G. V. (2012). Contract farmer and poultry farm efficiency in Bangladesh: a data envelopment analysis. *Applied Economics*, 44(28), 3737–3747.

- Ekasingh, B., Kitchaicharoen, J., & Suebpongsung, P. (2011). *Risks in contract farming system in Chiang Mai and Lamphun: effects for small farmers and relation with public policy* (Research report). Chiang Mai: Center for Agricultural Resource Systems Research, Faculty of Agriculture, Chiang Mai University.
- Freguin-Gresh, S., D'Haese, M., & Anseeuw, W. (2012). Demythifying contract farming: Evidence from rural South Africa. *Agrekon*, 51(3), 24-51.
- Giddens, A. (1984). *The constitution of society: outline of the theory of structuration*. Berkeley: University of California Press.
- Jeamjaibunjoong, N. (2011). *Contract Farming Project in my point of view*. Retrieved from <http://www.cpthailand.com/Default.aspx?tabid=129&articleType=ArticleView&articleId=234>
- Minot, N. (2007). Contract Farming in Developing Countries: Patterns, Impact, and Policy Implications. In Per Pinstrup-Andersen and Fuzhi Cheng (Eds.), *Food policy for developing countries: The role of government in the global food system* (pp. 1-13). New York: Cornell University.
- Montefrio, M. J. F., & Sonnenfeld, D. A. (2013). Global-local tensions in contract farming of biofuel crops involving indigenous communities in the Philippines. *Society & Natural Resources*, 26(3), 239-253.
- Nuchmorn, N. (2013). *Knowledge survey for Thailand reform: contract farming, overview and problem survey in Thailand*. Bangkok: Pentai.
- Office of the Permanent Secretary for Interior. (2014). *Contract farming*. Retrieved from <http://jpp.moi.go.th/detail.php?section=11&id=72>
- Ruammake, P. (2014). The Business Model and Critical Success Factors of Contract Farming in Thailand: A case Study of Swine Contract Farming. *Journal of Business Administration*, 37(141), 48-71.
- Sriboonchitta, S., & Wiboonpoongse, A. (2008). *Overview of Contract Farming in Thailand: Lessons Learned* (Research report). Tokyo: Asian Development Bank Institute.